

Юзікова Н. С.

*професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара***КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН****CLASSIFICATION OF CRIMINAL LAW CONSEQUENCES OF COMMITTING A CRIME
IN THE FIELD OF LAND RELATIONS**

Стаття розкриває аспекти кримінальної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин. Автор досліджує різноманітні фактори, що впливають на класифікацію наслідків злочинів у цій сфері, а також аналізує нормативні бази, які регулюють відповідальність за подібні порушення. Стаття також розглядає особливості притягнення до кримінальної відповідальності, різновиди покарань та відмежування кримінальної та адміністративної відповідальності у зазначеній сфері. Вона підкреслює важливість цього питання та викликає обгрунтовану дискусію щодо можливості введення окремої земельно-правової відповідальності, представляючи інформативний та аргументований погляд на сучасний стан регулювання кримінально-правових аспектів порушень у сфері земельних відносин. Проаналізовано фактичні та нормативні підстави такої відповідальності, виявлено особливості притягнення до кримінальної відповідальності, видів покарань та розмежування кримінальної й адміністративної відповідальності в цій сфері. Виявлено, що кримінальна відповідальність за порушення у земельних відносинах відрізняється своєрідними особливостями – унікальними фактичними та нормативними підставами, зокрема, фактом порушення земельного законодавства та спеціальними правовими нормами у статутах Кримінального Кодексу України. Цей інститут можна розглядати як спільний для земельного й кримінального права, оскільки використовує правила обох галузей.

Ключові слова: *земельні відносини, земельне право, кримінальна відповідальність, земельні ресурси, кримінологічна характеристика, екологія.*

The article covers aspects of criminal liability for violations in the field of land relations. The author examines various factors that affect the classification of the consequences of crimes in this area, and analyzes the regulatory framework governing liability for such violations. The article also examines the peculiarities of criminal prosecution, types of punishment and the distinction between criminal and administrative liability in this area. The article emphasizes the importance of this issue and provokes a well-founded discussion on the possibility of introducing separate land liability, presenting an informative and reasoned view of the current state of regulation of criminal law aspects of violations in the field of land relations. The author analyzes the factual and statutory grounds for such liability, identifies the peculiarities of criminal liability, types of punishment and the distinction between criminal and administrative liability in this area. It is found that criminal liability for violations in land relations is characterized by peculiar features – unique factual and regulatory grounds, in particular, the fact of violation of land legislation and special legal provisions in the statutes of the Criminal Code of Ukraine. This institution can be considered as common to land and criminal law, as it uses the rules of both branches.

Key words: *land relations, land law, criminal liability, land resources, criminological characteristics, ecologic.*

Постановка проблеми. Одне з ключових засобів боротьби зі злочинністю – це покарання, що застосовується за рішенням суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Це обмеження прав і свобод особи, передбачене законом (згідно зі статтею 50 Кримінального Кодексу України) [2]. Коли злочин є актом, що протистоїть волі держави та інтересам суспільства, покарання виступає як реакція держави, спрямована на відновлення справедливості, виправлення винуватого та захист громадян і держави від подібних злочинів у майбутньому. Злочин та покарання взаємопов'язані, вони є реакцією на дію та її усунення, на загрозу та спробу подолання цієї загрози. Така взаємозалежність стає основою для уявлення про важливість справедливості в покаранні. Багато вчених вказують на те, що правильне визначення та належна оцінка злочинів, розгляд проблем загальних та особливих аспектів кримінального права – все це втрачає значення, якщо покарання за вчинений злочин не буде справедливим або якщо накладене покарання не буде виконуватися належним чином. Це порушує принципи законності, справедливості,

гуманізму та рівності перед законом, викладені у статті 5 Кримінального Кодексу України. Проблема, що розглядається у статті, полягає в необхідності систематизації та аналізу кримінально-правових наслідків, що виникають в результаті порушень у земельній сфері. Стаття спрямована на визначення особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за такі дії, класифікацію цих порушень та розробку методів відмежування кримінальної відповідальності від адміністративної у контексті земельного права. Проблема полягає в потребі уточнення та систематизації критеріїв, що визначають види злочинів у земельній сфері та їх наслідки відповідно до кримінально-правових норм, а також у розгляді доцільності введення окремої земельно-правової відповідальності як частини більш широкої системи юридичної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання юридичної відповідальності, зокрема кримінальної, а також їх наслідків за порушення у сфері земельних відносин розглядалися в працях В. Баранівського, Н. Антонюка, М. Єропкиної, М. Макс-

менцева, О. Літошенка, Р. Мовчана, О. Погрібно, Т. Саркісової, О. Дрозда, Б. Єрофєєвої, Т. Корнякової та інших дослідників. Проте окремі аспекти кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства залишаються невирішеними, що підкреслює потребу в подальших дослідженнях у цьому напрямку.

Мета. Основна мета полягає в систематизації та аналізі різних аспектів кримінальної відповідальності за порушення у земельній сфері. Основні завдання включають визначення класифікаційних характеристик наслідків злочинів у цій області, а також виявлення принципів відмежування кримінальної відповідальності від інших юридичних наслідків. Ця стаття має на меті ретельно проаналізувати та узагальнити інформацію, щоб сприяти більш глибокому розумінню взаємозв'язку між вчиненням злочину у сфері земельних відносин та наслідками, які випливають з цього у відповідності до кримінально-правових норм.

Виклад основного матеріалу. Більшість порушень у сфері земельних відносин визначена в особливих нормативно-правових документах. Наприклад, згідно із Законом України від 19.06.2003 року "Про державний контроль за використанням та охороною земель", забруднення земель визнається як накопичення пестицидів, агрохімікатів, важких металів, радіонуклідів та інших речовин у ґрунтах і ґрунтових водах через людський вплив, що перевищує природний фон і змінює їхні властивості. Також до цих порушень відносяться дії, що призводять до втрати межових знаків земельної ділянки, вимагаючи подальшої геодезичної роботи для їх відновлення.

Класифікація земельних правопорушень [1] може ґрунтуватися на різних основах: за ступенем загрози суспільству, викликаною злочином або порушенням; за суб'єктом – фізичною чи юридичною особою; за формою вини – умисним або необережним вчиненням; за об'єктивними аспектами – діями чи бездіяльністю; в залежності від сфери громадських відносин – чи це порушення майнового характеру або у сфері управління тощо.

Кримінальна відповідальність застосовується у випадках кримінальних правопорушень, які, згідно з частиною 1 статті 11 Кримінального кодексу України [2], означають винні дії або бездіяльність, що мають суспільну небезпеку. Вона застосовується лише у випадках порушень, які значно підвищують ризик для суспільства і, зазвичай, призводять до значної шкоди охоронюваним суспільним відносинам. Отже, кримінальна відповідальність застосовується до вчинених умисно або з необережності порушень земельного законодавства, які за ступенем небезпеки й шкоди мають значний вплив на суспільство.

У пункті 1 статті 197-1 Кримінального кодексу України передбачено два можливих види покарання: штраф від 200 до 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт строком до 6 місяців. Щодо використання штрафу, слід відзначити, що кримінально-правова література нерідко зауважувала про занадто невеликі розміри штрафів, що перед-

бачені Кримінальним кодексом України, особливо в порівнянні з масштабом матеріальної шкоди, необхідної для виникнення кримінальної відповідальності за конкретне порушення. Згідно із Законом України від 15 листопада 2011 року "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності", якщо за злочин передбачено основне покарання у вигляді штрафу понад 3 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, судово призначений штраф не може бути меншим за розмір матеріальної шкоди, завданої злочином, або одержаного доходу в результаті вчинення злочину, незалежно від максимального розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (частини статті) Кримінального кодексу України [4, с. 367]. Крім того, значно збільшено максимальний розмір штрафу, який тепер, згідно з частиною 2 статті 53 Кримінального кодексу України, становить 50 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а в окремих випадках, передбачених цією самою частиною 2 статті 53 КК України, – і більше. Санкції частини 1 статті 197-1 Кримінального кодексу України малоімовірно можна вважати ефективним засобом, який «створює страх перед покаранням і стримує інших від подібної неправомірної поведінки» (загальна превенція) або гарантує «відмову від злочину через необхідність уникнути певних обмежень прав і свобод». Це тому, що штрафи та заходи, спрямовані на відшкодування завданої майнової шкоди, мають різну правову сутність. Це нагадує про два важливі зауваження, які слід пам'ятати: «Суворість покарання як передумова загального запобігання має включати в себе значні обмеження і втрати для особи, яка вчинила злочин, тож сама перспектива його накладення має бути важливим чинником стримування для тих, хто схильний до порушень» і «Законодавець, з огляду на загальну мету запобігання, повинен розуміти, що вони можуть стримувати потенційного порушника від вчинення злочину». В більшості випадків особам, засудженим за порушення статті 197-1 Кримінального кодексу України взагалі, а також її першої частини зокрема, застосовується штраф. Зазвичай ця практика вважається вірною. Але той факт, що суди, призначаючи штраф, переважно обирають мінімально можливу суму, передбачену санкцією частини 1 статті 197-1 КК України, призводить до негативних наслідків.

Частиною 2 статті 197-1 Кримінального кодексу України передбачено більш строге покарання за злочин, що був спрямований згідно з наміром законодавців на більшу кваліфікацію порушення, передбаченого частиною 1. Санкція даної норми передбачає обмеження волі на строк від 2 до 4 років або позбавлення волі на строк до 2 років. За Р. Мовчаном, судова практика показує, що обмеження волі застосовувалося у 48 випадках до осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, передбаченого частиною 2 статті 197-1 КК України, тоді як позбавлення волі – у 35 випадках [3, с. 789]. Проте лише в одному з цих випадків покарання було фактично виконане.

Порівняно з частиною 2 статті 197-1 Кримінального кодексу України, формулювання частини 4 цієї ж статті видається ще менш успішним, оскільки вона пропонує один єдиний вид покарання – позбавлення волі на строк від 1 до 3 років, не передбачаючи альтернативних варіантів. Очевидно, що у Кримінальному кодексі України існують статті, чітко визначають обов'язкове позбавлення волі як єдиний вид покарання (іноді навіть довічне позбавлення волі) за вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, які посягають на найважливіші соціальні цінності, такі як життя або здоров'я людини. Це можна спостерігати у статтях 115, 348, 442, частині 2 статті 258 та частині 4 статті 187 Кримінального кодексу України. Згідно з поглядами Н. А. Орловської, важливо враховувати, що штраф, арешт і обмеження волі можуть бути альтернативними до покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, але в залежності від ваги злочину [5, с. 126]. Вона також підкреслює, що виключно позбавлення волі на певний строк може бути застосоване лише у випадках тяжких або особливо тяжких злочинів. Цікаво, що хоча злочин, описаний у частині 4 статті 197-1 Кримінального кодексу України, впливає на два об'єкти кримінального законодавства, його соціальна небезпека може виглядати недостатньою для встановлення позбавлення волі на певний строк як єдиного виду покарання. Дані судової практики свідчать про неефективність такого законодавчого підходу: застосування позбавлення волі у випадках, коли особи визнані винними у вчиненні злочину за цією статтею, здійснювалося у 23 випадках, але в 22 з них засуджені врешті-решт звільнилися від реального відбування покарання, переважно за підставами, передбаченими статтею 75 Кримінального кодексу України. Багато суддів, усвідомивши, що покарання, передбачені за чинними статтями 197-1 другої та четвертої частин Кримінального кодексу України, не відповідають важливості та характеру самого злочину, намагаються уникнути звільнення винних осіб від покарання, застосовуючи більш м'які види покарання в рамках статті 69 КК України. Важливо зазначити, що згідно з частиною 3 статті 61 Кримінального кодексу України, обмеження волі не може бути застосоване до певних категорій осіб, таких як неповнолітні, вагітні жінки і матері з дітьми до чотирнадцяти років, особи пенсійного віку, військовослужбовці строкової служби та особи із першою або другою групою інвалідності. Отже, у випадку притягнення осіб з цих категорій до кримінальної відповідальності за другою частиною статті 197-1 КК України, суд втрачає можливість накладення на них обмеження волі, навіть якщо пізніше передбачено звільнення від його відбування, і повинен замінити це покарання іншими видами.

Серед порушень у сфері земельних відносин, які мають екологічне спрямування, відзначаються ті, які призводять до шкоди навколишньому середовищу через пошкодження або забруднення земель. Це включає незаконне заволодіння поверхневим шаром ґрунту (ст. 239-1), незаконне привласнення земель великого масштабу, що входять до водного

фонду (ст. 239-2), умисне знищення або ушкодження територій, які перебувають під охороною держави або об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252), а також неефективне використання земель (ст. 254). Зважаючи на схожість у покараннях за злочини у сфері земельних відносин екологічного характеру, а також на обмежену кількість справ цієї категорії, вбачається різниця у розмірах покарань, особливо у нових частинах 2, 3 та 4 статті 254 Кримінального кодексу України, виокремленням єдиного аналізу цих покарань, а не окремо для кожної статті.

Є спільні риси у санкціях, що визначені у статтях 239, 239-1, 239-2 та 254 Кримінального кодексу України. Перш за все, більшість із них пропонує альтернативні види покарань, за винятком частини 4 статті 254, тут згадуються чотири види покарань: штраф, позбавлення права на певні посади або заняття певної діяльності, обмеження волі та позбавлення волі на певний строк. Але є деякі розходження, які демонструють непослідовність у законодавстві. Наприклад, у частині 1 статті 239 відсутнє обмеження волі серед альтернативних покарань, на відміну від інших норм. Це може виглядати нелогічним, враховуючи схожий характер та рівень небезпеки зазначених правопорушень. У статтях 239-1, 239-2 та частині 2, 3 і 4 статті 254 Кримінального кодексу України передбачено обов'язкове покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Однак у частині 2 статті 239 та частині 1 статті 254 це покарання є необов'язковим. Саме вчинення злочину, передбаченого у статті 239 КК України, часто пов'язане з певною діяльністю, тому саме ця кримінально-правова норма має передбачати обов'язкове застосування відповідного додаткового покарання. Аналізуючи порівняння санкцій статей 239-1 та 239-2 Кримінального кодексу України зазначимо те, що за кваліфіковані форми злочину, передбачені статтею 239-2 КК України, спеціальною щодо статті 239-1, передбачено покарання, яке ідентичне з покаранням, передбаченим для статті 239-1. Проте, за вчинення злочину з основним складом, передбаченого статтею 239-2 КК України, покарання виявляється навіть більш м'яким у порівнянні з покаранням, передбаченим у частині 1 статті 239-1 КК України.

У випадку, коли дії особи кваліфікуються за передбаченою частиною 3 статті 239 Кримінального кодексу України через матеріальну шкоду, суд може вважати за доцільне застосувати штраф як покарання. А в разі, якщо ці дії призвели до масового захворювання людей, тяжкого тілесного ушкодження потерпілих та інших подібних наслідків, суд може визнати необхідним застосувати покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. Щодо обмеження волі, експерти вважають, що його застосування не відповідає загальній чи спеціальній профілактиці від відповідних злочинів. Лише стаття 239 проекту 4 Кримінального кодексу України згадує безальтернативне позбавлення волі на певний строк. Це пов'язано з тим, що в цьому розділі згадується умисне діяння та вказуються найбільш тяжкі

наслідки, зокрема смерть людини. Частина 4 статті 239-3 Кримінального кодексу України, яка стосується необережного забруднення або псування земель, що призвело до загибелі людини, може передбачати альтернативу позбавленню волі на певний строк у вигляді штрафу.

У цьому контексті важливо відзначити розмір штрафів, які накладаються за різними статтями Кримінального кодексу України. Наприклад, за порушення, передбачені статтею 239 – до 200 неоподаткованих мінімумів доходів громадян за статтею 239-1 – від 200 до 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, за статтею 239-2 – від 100 до 300 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, і за статтею 254 – до 250 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. На нашу думку розміри штрафів, встановлені в початкових версіях статей 239, 239-1, 239-2 та 254 Кримінального кодексу України, не відповідають реальній суспільній небезпеці, яку представляють вчинені у цих статтях дії.

Вченими та фахівцями з недавнього часу акцентується необхідність вирізняти спеціальний вид юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства (земельно-правова відповідальність). Ця відповідальність за порушення земельних прав пояснюється кількома факторами: земля як природний об'єкт має унікальні характеристики, відмінні від інших матеріальних об'єктів, тому традиційні засоби юридичної відповідальності недостатні для належного регулювання та захисту її використання; головною метою встановлення спеціальних земельно-правових заходів є відновлення попереднього стану в земельних відносинах; ці спеціальні заходи відповідальності більше спрямовані на відшкодування збитків, завданих незаконним використанням земельної ділянки, аніж на настання негативних наслідків для порушника земельного законодавства. Спеціальна земельно-правова відповідальність включає в себе примусове припинення права користування земельною ділянкою, обов'язок власника або користувача землі знести будівлі або структури, які вони незаконно встановили на цій ділянці, або повернути земельну ділянку, яку вони самовільно використовували. Варто відзначити, що самовільне використання земельної ділянки може призвести до кримінальної відповідальності за статтею 197-1 Кримінального кодексу України та адміністративної відповідальності за статтею 53-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Таким чином, вважаємо слушною думку Р. Мовчана [3, с. 801], що для більш конкретизованих наслідків за правопорушення, скоєні у сфері земельних відносин, потрібно у законі про кримінальні правопорушення закріпити означення "злочин" і "кримінальний проступок" з максимально чіткими та формалізованими критеріями їх розмежування за рівнем загрози для суспільства, що максимально можливо. Проведення детального аналізу суспільної небезпеки кожного вчинку, що враховує попередні обставини, дозволить відрізнити його як злочин або кримінальний проступок шляхом порівняння їхніх характеристик. Враховуючи вже визначене віднесення діяння до категорії кримінального порушення, важливо конкретизувати типи та розміри покарань, що можуть бути застосовані за вчинення відповідного злочину або кримінального проступку, які законодавець визначить як можливі у відповідних кримінально-правових нормах.

Висновки. Отже, кримінальна відповідальність застосовується до правопорушень, які мають суспільну небезпеку та спричиняють значну шкоду охоронюваним суспільним інтересам. Пункт 1 статті 197-1 Кримінального кодексу України передбачає два можливих види покарань: штраф та арешт строком до 6 місяців. Проте, відзначається, що розміри штрафів, встановлені законодавством, часто не відповідають масштабу завданої матеріальної шкоди. У тексті розглянуто дві частини статті 197-1 Кримінального кодексу України, що передбачають різні види покарань за злочини. Частина 2 цієї статті надає більш суворе покарання, обмеження волі або позбавлення волі, за порушення, що мають більшу кваліфікацію. У пункті 4 тієї ж статті передбачено позбавлення волі на певний строк від 1 до 3 років як єдиний вид покарання, не передбачаючи альтернативних варіантів. Також важливо враховувати, що обмеження волі не може бути застосоване до певних категорій осіб згідно з частиною 3 статті 61 Кримінального кодексу України. Таким чином, суди у випадках притягнення цих осіб до відповідальності за злочини, передбачені цією статтею, втрачають можливість обмеження волі і повинні замінювати це покарання іншими видами. Загалом, розрізнення видів покарань та їхній відповідний застосунок залишає певні недоліки та неспівпадіння з характером вчинених злочинів, що потребує удосконалення законодавства для більш ефективного і пропорційного судочинства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Земельний кодекс України : Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія / Р. О. Мовчан; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.
4. Мірошниченко А.М. Земельне право України : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 678 с.
5. Орловська Н. Про модель кримінально-правового впливу на юридичну особу в Україні. Юридична Україна. 2014. № 2. С. 125–130